

Štatistika a odcudzenie

Brigitte Hilmer

Pandémia sa ukazuje ako globálna udalosť so závažným dosahom, ktorá odkrýva naše vzťahy k sebe navzájom a ku svetu. Ak sa pokúsime túto udalosť pochopiť, posúdiť jej priebeh a rozmery, vysvetlenie sa ihneď rozdelí na rôzne uhly pohľadu.

Existujú podmienky, bez ktorých by sa vírus neobjavil, nemohol by sa tak rýchlo rozšíriť, reakcie na neho by nemali taký charakter, aký majú, dôsledky týchto reakcií by neboli také zásadné. Objavenie sa vírusu a jeho rozšírenie vyzýva na objasnenie otázok, ako je prenos vírusu so zvieratá na človeka, nebezpečnosť kombinácie infekčnosti a novoty vírusu, náš vzťah k divým a úžitkovým zvieratám, rázne konanie alebo zlyhania vlád, určité priority vo verejnej správe a zdravotníckom priemysle. Na druhej strane v pandémii a protiopatreniach môžeme objaviť aj zmysel, pretože pandémia preveruje náš spôsob života a ukazuje jeho slabiny, v rôznych situáciách nás privádza k pokoju a zamysleniu, konfrontuje nás s našou pomínavosťou. Ďalej vyvádza z latencie akcieschopnosť štátov a ich mocenskú štruktúru, dáva zreteľnú podobu spoločenským a globálnym nerovnostiam, podnecuje k solidárnemu správaniu a konaniu, osvetľuje netušené možnosti zmien a akoby v neskutočných obrazoch nám ukázala výhody radikálnej dekarbonizácie. Pandémia ako historická udalosť je východiskovým bodom pre sled konaní a udalostí, ktoré sa môžu ukázať ako osudné, alebo i ako prekvapivo užitočné.

Opatrenia sociálneho odstupu a redukcie kritických možností kontaktu hneď spočiatku presvedčili väčšinu ľudí v Európe, ale i napríklad na Taiwane alebo v Senegale, takže mohli byť úspešne zavedené. Ich značný úžitok sa stal merateľný. Viditeľné je i to, že iba slobodný spoločenský poriadok môže rátať s takou slobodnou spoluprácou občanov a občanov, ktorá je celkovo postavená na dôvere v opatrenia úradov. Ochrana zdravia a života pred ohrozeniami, proti ktorým sa jednotlivci individuálnym konaním nedokáže ochrániť, sú i pre liberálnych anarchistov klasickou úlohou minimálneho štátu, priam odôvodňujú jeho existenciu. Štát, ktorý presadzuje ochranu pred nákazou nielenže nie je tyranský, ale navyše sa ukazuje, že tyranské štáty a extrémne pravicové ekonomicky liberálne vlády vôbec toho nie sú schopné, pretože nedokážu sformulovať jasnú líniu a nikto ich nepočúva. Kto u nás kritizuje tlak na prispôsobenie sa vynucovaný politikou núdzového stavu alebo výnimočnou situáciou, primárne nemá dočinenia s vládou, ale s väčšinou obyvateľstva. S pretrvávajúcimi opatreniami bude záťaž isto badateľnejšia a bude silnieť požiadavka na vysvetľovanie. Vzhľadom na názor, že skutočne len vyvarovanie sa infekcii dokáže zastaviť exponenciálne vyčíňanie pandémie, vraciame sa späť k pôvodne ohlásenému účelu opatrení, totiž k odkladu. Čo sa však odloží, čaká človeka naďalej. Vírus nezmizol alebo nezdómácnel a medicínske zvládnutie vírusu vo veľkom štýle nie je isté.

Performatívny rozpor

Nevôľa k syndrómu pandémie, ktorý zahŕňa nie len vírus a ním vyvolané ochorenia, ale i krehkosť nášho spôsobu života a súbor opatrení, ktorými sa na to reaguje v globálnom meradle má však ešte iné a možno hlbšie dôvody. S koronavírusom Sars-2 sa zintenzívňuje vývin, ktorý sa v technicky vyspelých krajinách už dávno začal v ich medicíne, vzdelávaní, verejných službách a vedomostnej základni. Technický prístup nespočíva len v používaní rôznych prístrojov a schopnosti ďalej ich vyvíjať, ale i v spôsobe nazerania na problémy sveta, prípadne akým sa človeku predkladajú, a ako sa potom tieto problémy riešia. Forma rozpoznávania a riešenia problémov, ktorá sa dnes rozšírila, je zjednodušene vyjadrené taká, že konkrétne skúsenosti sa prostredníctvom štatistiky buď ponechajú alebo zavrhnú, preformujú a nakoniec úplne znehodnotia a nahradia. Vyradia sa ako subjektívne, a tak sú zbavené jazyka, ktorý by mohol vytvárať spojenie k praktikám, akými sa získavajú poznatky. Odborná znalosť, ako i konkrétne, sociálne a individuálne skúsenosti nachádzajú neistý azyl len v chránenom priestore literárneho alebo filmového rozprávania, v rozprávaní príbehov, triviálnych psychologických nálezoch alebo subkultúrach, ktorým je zasa osudná ich izolácia od sféry vedeckého bádania. Juridifikácia, trvanie na práve na slobodu, stáva sa posledným útočiskom skúsenosti, bez ktorej by akékoľvek ďalšie pravdivé spojenie so svetom bolo neplatné.

Chápanie vedy, ktoré sa obmedzuje na vytyčovanie hraníc vedeckému pohľadu ohľadom našich základných práv, spečatuje stav, v ktorom sa síce pozeráme oboma očami, ale tieto dva obrazy už viac nedokážeme spojiť do uceleného obrazu sveta. To vedie k performatívnemu rozporu, keď sa na jednej strane rizikovým skupinám odporúča, aby sa o seba postarali, pokiaľ sme v oblasti politiky a už nie vedy, ale na druhej strane sa pojem riziková skupina používa nekriticky, keď k nemu prichádzame iba prostredníctvom štatistik. Tieto štatistiky nie sú spočiatku ničím iným než matematicky štylizovanými momentálnymi snímkami neukončenej pandémie. Možno je nevyhnutné oddeliť rôzne typy platnosti a normatívne nároky, ale potom by sme mali presnejšie vedieť, ako ich vytvárame a čo s nimi robíme. Ďalej sa preto nezúčastní diskusia medzi čitateľkami a čitateľmi novin o náhodne vybraných štatistikách, ktorých interpretácia si v skutočnosti vyžaduje odborné znalosti. Ide mi o zásadnejší problém.

Nadzmyslový svet štatistiky

Vyradením konkrétnych skúseností sa získa na prvý pohľad zjavne lepšia vedecká hodnota príslušných tvrdení. Nedá sa vysporiadať s opatreniami, ktoré proti pandémie prijali takmer všetky štáty na tejto planéte tak, že ich prisúdime represii, autoritárskym štruktúram alebo netvorivej záľube mať všetko vopred naplánované. Kto argumentuje uvedeným spôsobom, rozmýšľa (alebo práve nerozmýšľa) ako indický vládca, ktorý podľa arabskej legendy umožnil vynálezcovi šachovej hry brahmanovi splniť želanie, ktoré považoval za neškodné. Brahman si prial pšeničné zrná na šachovnicovej doske, jedno na prvom štvorci, dve na druhom, štyri na treťom, osem na štvrtom atď. To síce neznie príliš veľa, ale matematici neopatrného vládcu museli dospieť k záveru, že výsledný súčet je viac než 18 triliónov zrn, čo by bolo viac než tisícnásobok súčasnej celosvetovej úrody pšenice. Ak, aby sme sa vrátili k pandémie, po dvoch týždňoch zistíme, že počet infekcií v nejakej oblasti sa každé dva alebo tri dni zdvojnásobuje, môžeme vypočítať, koľko ľudí bude infekciou postihnutých v najbližšej dobe a k akému závratnému počtu úmrtí dôjde, i keď veľká väčšina infekciu prežije a v určitom okamihu neskôr dôjde k nasýteniu vírusom, čo znižuje pravdepodobnosť infekcie. Čísla, ktoré sú výsledkom takzvaného exponenciálneho rastu, sú mimo našu predstavivosť, ale nie výpočtové schopnosti, ktoré už mali indickí matematici v arabskej legende. Proti výpočtu nepomáha hovoriť, že ľudia sú niečo iné než stádovité zvieratá alebo pšeničné zrná. Toto zobrazenie reality sa dá spresniť a vyhľadať faktory, ktoré obmedzujú jej platnosť pre predpovede, a pritom ostane dostatok priestoru na improvizáciu a procesy učenia. Avšak kritizovať matematickú autoritu tohto zobrazenia a vyjednávať s ňou ako s rodičmi alebo policajťami alebo vládou nie je možné. Problémom štatistiky nie je, ako mnohí veria, že sa dá falšovať a manipulovať. Problémom je naopak moc, ktorú má, ak sa s ňou pracuje korektne a náležite interpretuje.

Dnešná veda vyvinula kompletne možnosti, aby čo najlepšie využila poznatky, ktoré ľudia majú o nadzmyslovom svete čísel. Žiadne tradície, záujmy, pocity a intuícia, ale opakovateľné experimenty, zrozumiteľné modelovanie a objektívne dátové rady sú tým, z čoho vyplývajú vedecké výsledky, na základe ktorých sú možné obhájitelné prognózy a primerane spoľahlivé riadenie. Za úplné nahradenie fyzického kontaktu a subjektívnej skúsenosti je však potrebné zaplatiť značnú cenu. V konečnom dôsledku to znamená zmarenie sebaúcty a sily úsudku a konania konkrétnych ľudí, pre ktorých sa veda robí. Dilema, že je potrebné zvoliť si medzi presvedčivými dôkazmi štatistických výkazov a dôkazmi neoprávnenej osobnej skúsenosti, núti tých, ktorí sú tomu vystavení, do nesúrodého vnímania a rozštiepenia myslenia. Vážne chorí ľudia poznajú požiadavku riadiť sa štatistikou, ktorá kvantifikuje ich vlastné šance na uzdravenie, ale zároveň odpoveď na otázku, kde je moje vlastné miesto v tejto štatistike, skrýva sa za rúskom nevedomosti. Osvietená medicína to kompenzuje získaním súhlasu pacientov a poskytuje, a zároveň im ukladá konečné pocitové rozhodnutie pri výbere liečby. Týmto sú uspokojené ich základné, respektíve patientske práva. Podobná požiadavka je teraz v univerzálnom meradle kladená na celé populácie. Hoci moja šanca na infikovanie je zanedbateľne malá, som vyzývaný, aby som sa podieľal na spojenom štatistickom a altruistickom umeleckom diele, ktoré v najlepšom prípade ide skutočne ruka v ruku so skutočnosťou, že miera infekcie akoby kúzlom klesá a menej ľudí je chorých.

Zmätený neporiadok

Je zrejmé, že dosť ľudí (aspoň u nás) si toto myslenie osvojilo do takej miery, že sú pripravení zaujať stanovisko k štatistike. Utilitarizmus vyššieho rádu orientovaný na používanie pravidiel a zákonov vedie ľudí k tomu, aby v prípade núdze uprednostňovali rýchle a usporiadané dodržiavanie pokynov pred zdĺhavým skúmaním a vyjednávaním o ich obsahu. Okrem toho je tu fascinácia novým typom vedeckej komunikácie, ktorá využíva príležitosti predstaviť mnohým ľuďom matematický ezoterický spôsob myslenia. Rozhlasové podcasty nemeckých virológov a epidemiológov to pôsobivo dokázali. Mexickému štátnemu tajomníkovi pre zdravie Hugovi Lópezovi Gatellovi na jednej z prvých vládnych tlačových konferencií o tejto téme položili otázku, či jeho vláda vo všetkých tých krivkách a diagramoch nezatajuje informácie verejnosti. Jeho odpoveď bola, že je nadšený záujmom o tieto údaje, že čas tlačovej konferencie je obmedzený, ale rád ostane a ďalej to vysvetlí. Tak sa udalosť zmenila na doučovaciu hodinu štatistiky pre zástupcov tlače.

Vedecké modely a opatrenia vlád zaujímajú imaginárny priestor, v ktorom je možné problémy vyriešiť pomocou výskumu a rozhodovania za účasti dotknutých osôb alebo ich legitímnych zástupcov. Vedľa toho však na seba upozorňuje realita, v ktorej je potrebné s týmito riešeniami zasa žiť. Zo štatistického hľadiska sú tieto skúsenosti subjektívne – sú to jednotlivé prípady, z ktorých sa nedá nič naučiť. Niektorí jednoducho nepoznajú nikoho, kto túto chorobu má a začnú pochybovať o svojej realite. Rovnako pozoruhodný je i ďalší jav – poznáte dosť ľudí, ktorí sú chorí, niekedy veľmi skoro, ale nenápadne, a zaujíma vás, akú úlohu v skutočnosti zohrávajú v štatistike, ktorá svoje údaje získava z počtu prípadov v nemocniciach a z testovania. Ak sa niekto nedostal do centra pozornosti inštitúcií, v žiadnom prípade si nemôže byť istý, že v každodennom živote si prešiel ochorením a je voči nemu medzičasom imúnny, aj keď za to hovoria všetky indicie. Veda prechádza do toho, čo Foucault nazval humánno-vedeckým diskurzom. Už viac nemáme dočinenia s omylným a korektúram nakloneným výskumom v pohybe, ani s obohatenou životnou skúsenosťou, ale často s vyvrázanými čiastočkami skeptickej ideológie, ktorá určuje názorový horizont čitateľov novín a konzumentov televízie a internetu. V tomto svete prevláda dojem, že veda, ktorej hĺbka vedomostí a ochota učiť sa v globálnej komunikácii práve v tejto pandémie je nebývalá, ponúka obraz zmäteného neporiadku, v ktorom sú veľkou rýchlosťou nahrádzané navzájom protichodné, a teda nepodložené tvrdenia o údajných faktoch. Tento skepticizmus ešte zároveň, často bez ďalších okolkov a nekonzekventne, využíva časti pochybnej vedy, ako sa mu to práve hodí.

Ešte menšiu šancu presadiť sa v porovnaní s dostupnými štatistikami a ich komunikačnou istotou a populárnymi pochybnosťami má individuálna skúsenosť pokiaľ ide o liečenie choroby. V temnote neznalosti o aktuálnej situácii sa ľudia uchylujú k domácej a často i komplementárnej lekárskej starostlivosti, ktorá môže skoncovať s hrôzou v skoršom štádiu, pretože v tomto prípade je lekárska skúsenosť podľa okolností všeobecnejšia a prítomná skôr než štúdie, ktoré ju môžu potvrdiť, a než znalosť kauzálnych vzťahov. Tvárou v tvár takýmto prípadom si človek kladie otázku, aký druh skreslenia je vlastne základom údajov, ktoré zobrazujú iba tých, ktorí si nevedia pomôcť inak než hľadať svoje uzdravenie príliš neskoro a v rámci možnosti liečby v klasických nemocniciach. Mnohým sa tam dá pomôcť, iní sa však stávajú obeťami bezmocnej a schematickej starostlivosti, ktorá sa dá korigovať iba postupne pomocou štúdií.

Pre budúce spolužitie s vírusom vyvstáva otázka, aké možnosti konania by sa otvorili, ak by v posledných desaťročiach do veľkej miery nebolo zamedzené preberaniu skúseností od súkromných lekárov a lekárov a ich pacientiek a pacientov, ktoré nie sú vopred schematizované vo forme štúdií, do oblasti renomovaného výskumu. Je možné si predstaviť, ako by vyzerala rozhodovacia základňa politiky, keby zverejnený a politicky uznávaný výskum vedel povedať viac o tom, čo domáci a praktickí lekári v oblasti pokročilej doplnkovej medicíny robia predtým, než sa pacientky a pacienti objavia v nemocnici alebo v zdravotníckych ambulanciách, či dokonca keď sa tam ani nemusia objaviť. Vedľajším dôsledkom takejto formulácie skutočnosti bolo spočiatku niekedy až do očí bijúce nesprávne posúdenie odolnosti a manévrovacieho priestoru v krajinách Juhu, najmä v Indii a Afrike, ktorých rozmanitosť sa ignoruje rovnako ako výhody pragmatickejších foriem získavania znalostí.

Poučenie z pandémie

Pri pandémii platí pre mnohých, ktorí inak nie sú v centre spoločenskej pozornosti, že popri ženách a malých deťoch, migrujúcich pracovníkoch a zamestnancoch bitúnkov, môžu vírus šíriť rovnako ako účastníci konferencií, návštevníci klubov, svadobní hostia alebo obchodní cestujúci. Pokiaľ ide o účasť na šírení infekcie, vírus spočiatku pôsobí rovnostársky, i keď nezasiahne všetkých rovnako tvrdo. Vírus je materialista, ktorý nás nepohodlným, ale poučným spôsobom konfrontuje so základnými podmienkami inkarnovanej existencie, v ktorej nikto neprevyšuje druhého, aj keď by niektorí chceli dokazovať svoju individualitu uplatňovaním výnimky z povinnosti nosenia rúška. Ale vírus nie je ani redukcionalista. O tom, že vírus žije, mutuje a je v neustálom pohybe, virologický výskum nemusí byť poučovaný. Jeho každodennou praxou je pozorovať uvedené zmeny. Ľudská konfrontácia s vírusom je rovnako živá ako vírus samotný. Pozornosť venovaná spôsobom života, praktikám a znalostiam, pokiaľ ide o zvládnutie choroby, je však ešte stále rozložená nerovnomerne, a táto nerovnosť sa dokonca ešte zhoršuje.

Štatisticky riadené systémy sa učia rýchlym tempom a môžu zdanlivo ľubovoľne vylepšovať svoj spôsob pozorovania, ale darí sa im za podmienok, ktoré nedokážu pochopiť. V oblasti neznámeho nie sú len nositelia vírusov, ale i odvaha, skúsenosti a nezávislosť jednajúcich a trpiacich ľudí, ktorí kompenzujú neodstrániteľne nepresné a systematicky nesprávne vyhodnocovanie týmito systémami, a to nielen až vtedy, keď je to zobrazené a potvrdené v dátových radoch a pokynoch (alebo v politických protestoch), ale v pravý čas, keď si to vyžaduje situácia a dovoľujú skúsenosti. Toto si zaslúži náležité pozorovanie, ochranu a šírenie ďalej. Takúto požiadavku nemožno zúžiť na požiadavku na základné práva a slobody. Táto náliežitosť zahŕňa prácu so štatistikami, pri ktorej tieto objasňujú to, čo chceme vedieť bez toho, aby sa poznanie obmedzovalo iba na to, čo je štatisticky merateľné alebo aby sa predbežné výsledky zneužívali na ovládanie a vylučovanie. Aj toto je poučenie, ktoré sa dá vyvodiť z pandémie.

Brigitte Hilmer

Vyučuje filozofiu ako mimoriadna profesorka na univerzite v Bazileji. Vyučovala na univerzitách v Zürichu, St. Gallene, Lipsku, Postupime, Freiburgu i. Ue., ETH Zürich a na Slobodnej univerzite v Berlíne. Zameriava sa na klasickú nemeckú filozofiu, romantickú prírodnú filozofiu a fenomenológiu, vo filozofických úvahách na objasnenie pojmov, na umenie, náboženstvo a právo.

Vyšlo v das Goetheanum č. 42, 16. októbra 2020

Preložil: Martin Bobko